

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

ÖZDEMİR, G. (2021). Yakutiye Medreseleri ile İlgili Bazı Tespitler. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (2), 507-529.

Yakutiye Medreseleri ile İlgili Bazı Tespitler

Gazi ÖZDEMİR^(*)

Öz: Araştırmanın üç amacı bulunmaktadır. Bunlardan ilki Bayburt ve Erzurum şehirlerinde Osmanlı Dönemi'nde eğitim öğretim kurumu olarak hizmet vermiş olan Yakutiye medreseleri ile Erzurum Yakutiye Medresesi kitabesinde isimleri yazılı olan Gazan Han, Olcaytu Han, Bulugân Hatun ile Hoca Yakut'un etki düzeylerinin tespitidir. İkincisi medreselerin bu şehirlere yapılmasının gerekçelerini ortaya koymaktır. Üçüncüsü ise iki medresenin işleyiş bakımından birbirleriyle bağı olup olmadığının incelenmesidir. Araştırmada nitel araştırma yöntemi, literatür tarama tekniği uygulandı. Çalışmanın verileri, Erzurum ve Bayburt Yakutiye medreseleri üzerine yapılan çalışmalar ile Başkanlık Osmanlı Arşivi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivindeki dokümanlardan oluşturdu. Veriler içerik analizi ile değerlendirildi. Sonuç olarak medreselerin yapımında Hoca Yakut'un banisi olmadığı, yalnızca medreselerin inşaa süreçlerinden sorumlu olduğu anlaşıldı. Bayburt ve Erzurum şehirlerinin seçilmesinde bölge insanının cesareti ve Sünnî-Şiâ mücadelesinde stratejik konumlarının etkili olduğu kanaati oluştu. Bayburt ve Erzurum Yakutiye medreseleriyle ilgili işleyiş, gelirler ve diğer alanlarla ilgili bazı bilgilerin yeniden değerlendirilmesine ihtiyacın olduğu tespit edildi.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Erzurum, Bayburt, Yakutiye, Eğitim, Kurum

Some Determinations About Yakutiye Madrasahs


Abstract: The research has three purposes. The first of these is the determination of the influence levels of Gazan Han, Olcaytu Han, Bulugân Hatun and Hoca Yakut, whose names are found in the inscription of Yakutiye madrasahs that served as educational institutions in the cities of Bayburt and Erzurum during the Ottoman Period. The second is to put forward the reasons why madrasahs were built in these cities. The third is to examine whether the two madrasahs are connected with each other. Qualitative research method and literature search technique were used in the study. The research data, studies on Erzurum and Bayburt Yakutiye madrasahs, and the archives of the Presidency Ottoman Archive and the General Directorate of Foundations created documents on the subject. Archive documents were selected to shed light on the subject with a purposeful sample. The data were evaluated with content analysis. As a result, it was understood that Hodja Yakut was not a builder in the construction of madrasahs, but was only responsible for the construction processes of the madrasahs. In the selection of the cities of Bayburt and Erzurum, it was concluded that the courage of the people of the region and their effective strategic position in the Sunni-Shi'a struggle were effective. It was determined that some information about the operation, income and other areas related to the Bayburt and Erzurum Yakutiye madrasahs needed to be re-evaluated.

Keywords: Ottoman, Erzurum, Bayburt, Yakuyite, Education, Institution

Makale Geliş Tarihi: 05.02.2021

Makale Kabul Tarihi: 14.05.2021

^{*}Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü (e-posta: gozdemir45@gmail.com)  ORCID ID: orcid.org/0000-0003-2306-5280

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır  iThenticate[®] intihal incelemesinden geçirilmiştir.

I. Giriş

İslam devletlerinde medreseler, üst öğretim kurumu olup ihtisas medreseleri ve genel medrese olmak üzere iki türde eğitim hizmeti vermekteydi. Öğrenci müracaat ettiği medresede okuma hakkına sahipti. Medreselerde başarıyla eğitimini tamamlayan talebelere icazet belgesi verilirdi. Medreseden mezun bireyler, toplumun ve devletin yetişmiş insan gücünü oluştururdu (Akgündüz, 1989: 138-142; Baltacı, 2005: 20; Bozkurt, 2003: 323; Gündüz, 2013: 46-47; İpşirli, 2003: 328). Bayburt ve Erzurum şehirlerinde hizmet vermiş olan Yakutiye medreseleri genel medrese sınıfında yer almaktaydı.

Bayburt merkezinde, İlhınlılar Dönemi'nde 1310 tarihinde yaptırılan Bayburt Yakutiye Medresesi, günümüzde var olmamakla birlikte izini Cumhuriyet Caddesi'ndeki Yakutiye Camii ile yaşatmaktadır. Erzurum Yakutiye Medresesi ise 14. yüzyılın başında eğitim kurumu olarak başladığı görevini yenilenmiş haliyle Türk İslâm Eserleri ve Etnografya Müzesi olarak devam ettirmektedir. Bu medreseler, somut ve soyut kültürel mirasları bağlamında birçok araştırmacının dikkatini çekmektedir. Özellikle Erzurum Yakutiye Medresesi, bir ara harabe haline gelmiş olmasına rağmen geçirdiği restorasyonlarla günümüze kadar ulaşmış olmanın verdiği avantajla başta sanat tarihi yönüyle birçok araştırmaya konu edilmiştir. Bu çalışmalarda Erzurum Yakutiye Medresesinin İlhınlı Dönemi eseri olduğu, tek katlı, sade ve simetrik planıyla, taç kapısı, yönetim, akademik ve öğrenci odaları, eyvanları, mescidi ve türbesi ile Selçuklu mimari özelliklerini taşıdığı üzerinde çoğunlukla ittifak etmekte oldukları görülmektedir (Akçay, 1965: 146-152; Beygu, 1936: 151-152; Çam, 1988: 291; Çelik, 2019: 90-94; Demiralp, 2006: 30-48; Denkhalbant, 2013: 293-295; Konyalı, 1960: 302-307, 320-335; Kuran, 1969: 125-126; Küçükkuşurlu, 2020: 163; Mehmed Nusret, 1338: 33, 92; Ünal, 1993: 42-53). Ancak Bayburt Yakutiye Medresesi, 20. yüzyılın başında yıktırılmasından dolayı bu imkâna sahip olamamıştır. Bu sebeple araştırmacılar, Bayburt Yakutiye Medresesi'ne ya hiç değinmemişler (Baltacı, 2005: 68) ya da herhangi bir yapı izinin bulunmaması sebebiyle araştırmanın sınırlılığını oluşturduğunu belirtmişlerdir (Uslu, 1980: 57; Arslan ve Çöteli, 2015: 208; Taşçı, 1997: 77). Tarih alanında yapılan çalışmalarda ise Bayburt ve Erzurum Yakutiye medreselerinin 16. ve 19. yüzyıldaki betimsel analizlerinin yapıldığı görülmektedir (Kılıç, 2005: 73-74, 84-85; Miroğlu, 1975: 127-128; Özger, 2008: 394).

II. Araştırmanın Problemi ve Amacı

İlhınlı eğitim kurumu olarak inşa edilen Bayburt ve Erzurum Yakutiye medreseleri, farklı medeniyetlerde de hizmet verdi. 16. yüzyılın başında dâhil olduğu Osmanlı Devleti'nde dört asır ya da daha fazla öğrenci yetiştirdi. Bayburt ve Erzurum'da faaliyet gösteren bu medreselerinin isimleri aynı olmasına rağmen bilimsel çalışmalarda aralarında bir bağ kurulmadığı tespit edildi. Ayrıca medreselerin kurucusu ya da kurucuları ile ilgili bilim dünyasında birliğin sağlanamadığı anlaşıldı. Erzurum ve Bayburt medreseleri hakkında yapılan araştırmaların kapsamları gereği bağımsız olarak çalışıldığı görüldü. Bayburt ve Erzurum Yakutiye medreseleri arasındaki ilişkileri tespit etmek ve belirsizlikleri ortadan amacıyla araştırmada şu sorulara cevap arandı:

- Erzurum Yakutiye Medresesi ile Bayburt Yakutiye Medresesi'nin kitabesinde isimleri belirtilen Gazan, Olcaytu, Bulugân Hatun ve Hoca Yakut kim ya da kimlerdir? Medreselerin yapımında bu şahsiyetlerin etkisi ne düzeydedir?
- Bu medreseler Erzurum ve Bayburt'a niçin yapıldı?
- Bu medreselerin arasında kitabedeki ve arşivdeki bilgilerden hareketle personel ve gelir kalemleri yönüyle ilişki var mıdır?

III. Araştırma Yöntemi

Bu çalışmada İbn Haldun'un temhis yöntemi adını verdiği (Sevinç, 2017: 11-18), çağdaş sosyal bilim yöntemlerinden biri olan nitel araştırma yöntemi kullanıldı. Veriler nitel araştırma yöntemi içinde yer alan literatür tarama tekniği ile elde edildi. Bu tekniğe uygun olarak araştırmacı, araştırmak istediği olgu veya olaylara dair bilgi barındıran yazılı materyalleri toplar ve analizini yapar (Creswell, 2012: 223-230; S. Gürbüz ve Şahin, 2016: 422-423; Şimşek ve Yıldırım, 2013: 217-232). Bu doğrultuda çalışmada Erzurum ve Bayburt Yakutiye medreseleri ile ilgili veriler; uzak dönemde yazılmış kitaplardan, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi ile Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde bulunan belge ve defterlerden ve yakın dönem kaynakları olan kitap ve makalelerden elde edildi.

Yakutiye Medresesi ile ilgili gerekli araştırma izinleri alındı. Araştırma probleminin çözümüne ve araştırma sorularına cevap verebilecek veriler ilgili kaynak ve dokümanlardan toplandı. Bu veriler, araştırmanın evrenini (S. Gürbüz ve Şahin, 2016: 127) oluşturdu. Konunun irdelenmesinde kaynaklık edebilecek veriler amaçlı örneklem olarak seçildi (Balcı, 2015: 95-109). Elde edilen veriler içerik analizi ve literatür analizi ile değerlendirildi (Araz, 2019). Ancak nitel yöntemin araştırmacıya sunduğu esnek model sayesinde karşılaşılan problemlerde yeni sorular yöneltildi veya yeni kategoriler oluşturuldu. Araştırmanın güvenilirliğini sağlamak için (Şimşek ve Yıldırım, 2013: 289-293, 298) veri ve bilgilerin dönemin farklı kaynaklarından kontrolleri yapıldı. Gerekli durumlarda alan uzmanı akademisyenlerden destek alındı. Böylece belgelerin Yakutiye Medresesi ile ilişkisi, belgelerde yer alan bilgilerin kendi içinde tutarlılığı, imkân dâhilinde başka belgelerle karşılaştırması ve alanyazındaki bilimsel çalışmalarla örtüşüp örtüşmediği değerlendirildi. Ayrıca Yakutiye Medresesi ile ilgili verilerin kaynakların metin içinde atf, kaynakçada referans bilgileri verilerek güvenilirliğinin sağlanması hedeflendi. Araştırmanın geçerliliği arttırmak için araştırma süreci ve yöntem hakkında bilgi verildi.

IV. Araştırmanın Sınırı ve Kapsamı

Araştırmanın kapsamı, Bayburt'un ve Erzurum'un İlhanlılarla yolunun kesişmesi; Yakutiye Medresesi taş kitabelerinde isimleri yazılı olan Gazan Han, Olcaytu Han, Bulugân Hatun ve Hoca/Hâce Yakut'un kısa biyografileri ve medrese ile bağlantıları; Yakutiye medreselerini var eden toplumsal sürecin değerlendirilmesi; Erzurum ve Bayburt Yakutiye medreselerinin birbiriyle ilişkileri ile sınırlı tutuldu. Personel hareketliliği, finans kaynakları ve mimari özellikleri kapsam dışı bırakıldı.

V. Araştırmanın Önemi ve Alanyazın

Bu araştırma ile ilk olarak Yakutiye medreselerini Gazan Han, Olcaytu Han, Bulugân Hatun ve Hoca/Hâce Yakut'tan (Mehmed Nusret, 1338: 33, 92; Ünal, 1993: 55-59; Yurttaş ve Köşklü, 2017: 358) hangisinin ya da hangilerinin yaptırdığı konusundaki belirsizliğin ortadan kaldırılması beklenmektedir. Yakutiye Medreselerini yaptıranlar ile ilgili alanyazında farklı yaklaşımlar olduğu görülmektedir. Bunlar arasında ilk görüşe göre bu medreseleri *Cemal-ed-Din Yakut*'un yaptırdığıdır. Konu ile ilgili ilk bilgi Erzurum Medresesi Taç Kapı kitabesini referans alarak bilgi aktaran Erzurum Vilayet Salnamesi'nde yer almaktadır. Bu salnamede Sultan Olcayto'nun *sadrzami olan Cemal-ed-Din Yakut*'un medreseyi bina ettirdiği yazmaktadır (Erzurum Valiliği, 1317: 101). Aynı görüş Mehmed Nusret (1338: 33, 92) ve daha sonra kaleme alınan popüler ya da bilimsel araştırmalarda sürdürülmektedir (Arslan ve Çöteli, 2015: 207-208; Beygu, 1936: 152; Darkot, 1948: 344; Konyalı, 1960: 297, 329; Şaman Doğan, 2019: 532). Diğer bir görüşe göre ise *Cemal-ed-Din Yakut*'un medreselerin inşasında görevli bir personel olduğudur (Çam, 1988: 295-296). Ayrıca araştırmacılar Beygu (1936: 152) ve Konyalı (1960: 330) dışındakilerin Erzurum Yakutiye Medresesi Taç kapı kitabesinde isimleri yazılı olan şahsiyetler hakkında değerlendirme yapmadıkları görülmektedir.

Erzurum Yakutiye Medresesi ile aynı dönemde yapılmış olmasına rağmen Bayburt Yakutiye Medresesi ile ilgili hususlar daha fazla bilinmezlik arz etmektedir. Bayburt Yakutiye Medresesinden bazı araştırmalarda hiç bahsedilmezken (Baltacı, 2005; Demiralp, 2006; Kuran, 1969) bazılarında yalnızca isminden ve/veya Medrese'nin Hoca Yakut tarafından yaptırıldığına değinilmektedir (Uslu, 1980: 77; Arslan ve Çöteli, 2015: 197, 208; Çam, 1988: 295-296; Kılıç, 2005: 84; Özger, 2008: 332, 394; Taşçı, 1997: 77; Turan, 2013: 52). Bunların dışında Miroğlu (1975: 127), Yakutiye Medresesi'nin İlhanlı hükümdarlarından Sultan Olcaytu Hüdâbende zamanında (1304-1316), Hoca Yakut adına Hükümet Konağı'nın yanına inşa edildiğini belirterek farklı bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Her iki medresenin de Hoca Yakut tarafından yaptırıldığına ifade edilmesi tartışılması gereken bir husustur. Zira Aslanapa (1989: 195) ve Kılıç (2019: 115) Olcaytu Han'ın izniyle Gazan ve Bulugân Hatun adına Hoca Yakut'un yaptırdığını ifade etmektedir. Bu araştırma ile Hoca Yakut'un Yakutiye medreselerinin inşasındaki rolü tespit edilerek belirsizliğin ortadan kaldırılmasına katkı sağlanması ya da diğer araştırmaları doğrulaması hedeflenmektedir. Bayburt ve Erzurum şehirlerinin seçilmesi ve iki medrese arasında ilişki olup olmadığı değerlendirilecektir.

VI. Erzurum ve Bayburt'un İlhanlılar ile Yolunun Kesişmesi

Erzurum ve Bayburt şehirleri Aras, Fırat ve Çoruh nehirlerinin hayat verdiği coğrafyada birbirlerinden 130 kilometre uzaklıkta kurulmuştur. Bu iki şehir, tarihin uzun yolculuğunda binlerce yıldır kader birliği yapmıştır. Bayburt, Karadeniz Bölgesi'nin Doğu Karadeniz Bölümü'nün iç kesimlerinde, Yukarı Çoruh havzasında Bayburt Kalesi çevresinde yer alır. Bayburt'un denizden yüksekliği 1.550 metre olup 40° 15' kuzey enlemi ve 40° 13' doğu boylamı koordinatlarında bulunur (Darkot, 1979: 365-366; Honigmann, 1970: 25; İnbaşı, 2007: 89; Miroğlu, 1992: 225). Bayburt'un doğusunda Mescit (3.239 m), batısında Giresun (3.107 m) kuzeyinde Soğanlı (3.395 m) ve

güneyinde ise Otlukbeli (2.976 m) dağları vardır. Bayburt'ta karasal iklim hâkimdir. Bayburt ovası ve dağlarında iklime bağlı olarak step bitki örtüsü bulunmaktadır. Bayburt ve çevresinin en önemli su kaynağını Çoruh Nehri oluşturur (Kökten, 1945: 480; Özey, 1994: 451-454; Sevindi, 2018:2856; Yazıcı, 1995: 190, 192).

Erzurum, Fırat nehrinin yukarı havzasında Eđerli Dağı eteğinde Anadolu'nun en yüksek ovası üzerinde 825 km² genişliğindeki Erzurum Ovası üzerinde 39°, 55' kuzey enlemi 38° 58' doğu boylamı koordinatlarında ikinci yerleşim yeri olarak kuruldu (Kayserili, 2014: 59; Saib, 1304: 194). Erzurum'un denizden yüksekliği 1.837 metre olup karasal iklime ve bozkır bitki örtüsüne sahiptir (Darkot, 1948: 340, 1979: 365; Kökten, 1945: 482). Erzurum Ovası'nı kuzeyden Gâvur Dağları silsilesi kuşatır. Bu dağ silsilesi içinde 2.400 metre gibi yüksekliğe sahip Meymansur Dağı gibi dağlar olduğu gibi 3.160 metre yüksekliğe sahip Palandöken Dağları da yer alır Erzurum Ovası'na doğal olarak yalnız Deveboynu'nda geçidinden girilebilir (Kayserili, 2014: 59). Doğu batı ve kuzey güney ticaret yolu üzerinde bulunan bu iki şehrin stratejik konumu pek çok savaşın gerekçesini oluşturur (Çetin, 2013: 160-161; Çiğdem, Özkan ve Yurttaş, 2020: 4-37; Eğilmez, 2013: 42-68; Tozlu, 2002: 481-492).

Sultan Alparslan, Bizans İmparatorluğu'na karşı 26 Ağustos 1071 tarihinde Malazgirt Savaşı'nı kazandıktan sonra Doğu Anadolu Bölgesi'nin başarılı komutanlarından biri olan Ebu'l-Kasım'a Erzurum ve Bayburt'u ikta olarak verdi (Özaydın, 2009: 54). Büyük Selçuklu Devleti'nin zayıflaması ile Anadolu'da Türkiye Selçuklu Devleti'nin dışında Saltuklular, Danişmentliler, Artuklular ve Mengücekliler bölgeye hâkim oldular bu dönemlerde şehirler mamur hale getirilmeye başlandı (Cahen, 2008: 139; Turan, 1969: 282, 2013: 100; Yinanç, 1944: 34, 35, 132, 166). Anadolu Selçuklu hükümdarı olan Rükneddin Süleyman Şah zamanında Muğisiddin Tuğrul Şah (1200–1225) Erzurum Meliki olarak Erzurum ve Bayburt şehirlerini imar etti (Baykara, 1997: 33; Beygu, 1936: 47, 50, 241-242; O. Gürbüz, 2004: 40; Konukçu, 1992: 43; Konyalı, 1960: 509; Miroğlu, 1975: 307; Turan, 1969: 282, 2013: 68).

Doğudan gelen Moğol tehdidi ve Anadolu'da 1240 yılında çıkan Babaî ayaklanması Selçuklu yöneticilerini zor durumda bıraktı. Merkezi hükümet, Erzurum'daki kuvvetleri merkeze çağırarak durumunda kaldı. Bu siyasi kargaşa ortamını değerlendiren Curmagun Noyan, Baycu Noyan'ı Anadolu'ya gönderdi. Baycu Noyan, 1242 yılının sonunda çıktığı sefer ile Erzurum'a tarihindeki en kara yıllarından birini yaşattı (İbn Bibi, 1996: 62-64), Moğolların taarruzu sonucunda Selçuklu ordusu ciddi bir mukavemet göstermeden Köseadağ savaşını kaybetti. Bu tarihten sonra Anadolu'da Moğol hâkimiyeti başladı (İbn Bibi, 1996: 64-73; Turan, 1969: 228).

İlhanlılar Avrasya'dan Anadolu'ya kadar geniş coğrafyada bulunan birçok şehri savaş politikaları gereği yağma ve talan etmişlerdi (Alaaddin Ata Melik Cüveyni, 2013: 170; Carpini, 2019: 79-91; Marshall, 1996: 131; Özdemir, 2011: 305-310, 2011: 213-14; Yuvalı, 2017: 249, 262). Halka karşı uyguladıkları baskı ve eziyet, Budist İlhanlı hanları Argun (1284-1291) ve Geyhatu (1291-1295) dönemlerinde iyice artmıştı. İlhanlı şehirlerinde ekonomik ve siyasi buhranlar yaşanmaktaydı.

Bu buhranlı dönemde Gazan, Nevroz'un etkisiyle Müslüman oldu, Baydu'ya karşı iktidar mücadelesi başlattı ve onu yenerek ilhan oldu. Gazan Han (1295-1304), ülkesinde başlattığı reformlarla her alanda köklü değişimler gerçekleştirdi (Özgüdenli, 2009). Gazan Han'ın reform faaliyetleri içinde eğitim kurumları da vardı. Bilindiği üzere İslam'ın ilk inen ayetleri arasında Müslümanların okur ve yazar olması emredilmekteydi (*Kur'an*, 96/1, 68/1, 2; 2/282). Hz. Peygamber'den başlamak üzere Abbasi, Karahanlı, Gazneli, Selçuklu devlet başkanlarının yaptığı gibi Gazan Han da eğitim kurumlarına önem verdi (Baltacı, 2005: 25-29). Gazan Han hem reformlarının yaşaması hem de toplumun eğitilmesi için eğitim kurumları ile ilgili planlamalarını hayata geçirdi. Bunların bazısını kendisi hayattayken gerçekleştirdi. Bazısını da rahatsızlığı sebebiyle vasiyet yoluyla topluma kazandırmayı arzuladı (Dayı, 2018: 99; Erdem, 2000: 23-24; Reşidüddin Fazlullah, 2013: 177, 242-243; Gregory Abû'l-Ferec, 1950: 641; Özgüdenli, 2009: 59, 82-83, 189-195; Spuler, 1957: 103; Şahin, 2015: 208-209; Togan, 1981: 260-261; Yuvalı, 2017: 241-47).

VII. Medresenin Yapımında Etkin olan Şahsiyetler ve İnşa Süreci

Erzurum ve Bayburt'ta Osmanlı Dönemi'nde hizmet veren Yakutiye medreseleriyle ilgili olarak uzak ve yakın dönem kaynakları ile Erzurum Yakutiye Medresesi'nde yer alan taş kitabelerden hareketle medreselerin banileri hakkında bir değerlendirme yapılmadığı görülmektedir. Erzurum Yakutiye Medresesi kitabesinde isimleri yazılı olan Gazan, Olcaytu, Bulugân Hatun ve Hoca Yakut'un medreselerin inşa süreci bağlamında değerlendirilmesi ve medrese yapımına etki düzeylerinin ortaya konulması önemlidir.

Bayburt'taki Yakutiye Medresesi, tarihi kayıtlarda şehir merkezinde Hükümet Konağı çevresinde (VGMA, EV.d. 2171: 132), Panayır Meydanı'nda (Erzurum Valiliği, 1316: 814) konumlanıyordu. Bu mevki günümüzde Şeyh Hayran Mahallesi sınırları içinde Cumhuriyet Caddesi üzerindedir. Erzurum'daki Yakutiye Medresesi ise tarihi kayıtlarda Lala Mustafa Paşa'nın batısında konumlandırılırken (BOA, MAD.d. 5152: 104), günümüzde Cumhuriyet Caddesi üzerinde (Beygu, 1936: 151) varlığını devam ettirmektedir.

Bu medreselerden Erzurum Yakutiye Medresesi Taç kapısı ana nişinde medreselerin yapımında etkin olan şahsiyetlerin isimleri yazılıdır (Yurttaş ve Köşklü, 2017: 357-365). Bu kitabede

Emr-i bi'imaret-i haze'l-medfen eyyâm-ı devlet-i Olcaytu Sultan halidallahu mülkü men fevâzil-i en'âm Sultan Gazan ve Bulgan Hatun enerallahu bürhanehumâ Cemaleddin Hoca Yakut el-Gazânî sene 'aşar ve seb'a miete (Konyalı, 1960: 324).

Kitabede görüldüğü üzere medresenin yapımında etkisi olanlar arasında Gazan Han, Olcaytu Han, Bulugân Hatun -Mehmed Nusret'te Bulugân Hatun'un ismi *İlğan Hatun* olarak geçer (1338: 33)- ve Hoca Yakut'un isimleri zikredilmektedir.

A. Gazan / Mahmut Han

Medreselerin inşasında ismi geçen İlhanlı hükümdarı olan Gazan'ın, 1304 yılında öldüğü göz önünde bulundurulursa kitabede isminin yer almasının ve medreselerin

inşasındaki etkisinin ortaya konulmasının onun hayatının irdelenmesi ile gün yüzüne çıkacağı düşünülmektedir.

Beygu (1936: 152) Gazan'ın kadın olduğunu aktarmaktadır Ancak bu hatalı bilgi Konyalı (1960: 330) tarafından düzeltilmektedir. Gazan, Mâzenderân eyaletinin Sultan Divin kışlağında 04 Kasım 1271'de Argun Han ile Kültâk Egeci Hatun'un ilk erkek evladı olarak dünyaya geldi. Çocukluk yıllarını dedesi Abaka Han ile Bulugân Hatun'un yanında geçirdi. Abaka Han bu zaman diliminde, Bulugân Hatun'un zengin ordasını, Moğol teamüllerinin dışına çıkararak devlet ikbali gördüğü torunu Gazan'a verilmesini vasiyet etti. Bu orda Gazan'ın gelecekteki reformlarının en önemli kaynağını oluşturdu (Reşîdü'd-din Fazlullah, 1373: 1214; Reşîdüddin Fazlullah, 2013: 195; Nicola, 2017: 136).

Gazan, beş yaşından itibaren Budist Rahip Barak Bahşi'den Moğolca ve Uygurca yazı yazmayı, Budizm inancını, Moğol kültürünü ve Cengiz yasalarını öğrenmeye başladı (Reşîdüddin Fazlullah, 2013: 189-193; Özgüdenli, 2009: 52-56). Babası Argun (1284-1291) ve amcası Geyhatu (1291-1295) ilhan olduğu dönemlerde Horasan'da valilik yaptı. Bu süreçte Bulugân Hatun, Gazan'ın yanındaydı (Reşîdüddin Fazlullah, 2013: 209).

Gazan, 17 Haziran 1295 tarihinde Nevruz'un etkisiyle Lâr'da Şeyh Sadru'd-dîn İbrahim b. Sa'aduddîn Hamuveyi el Cuveynî huzurunda emirleriyle birlikte Müslüman oldu ve Mahmut ismini aldı. Melville (1990: 164), Gazan'ın Müslüman olmasını siyasi çıkara bağlayarak stratejik bir hamle olarak görmektedir. Ancak iktidar mücadelesine giriştiği Baydu'nun da Müslüman olduğunu gözden kaçırmaması onun hatalı yorum yapmasına sebep olmaktadır. Bununla birlikte Gazan'ın 3 Kasım 1295'te devletin başına geçtikten sonra seyyidler, şeyhler ve imamlara ihsanda bulunması; Hristiyan, Yahudi, Zerdüşt ve Budistlerin mabetlerinin yerlerine mescitler yaptırılmasını emretmesi; yeni camiler, medreseler, hankahlar ve hayır kurumları yaptırılmasını istemesi; Müslümanların yaşantılarını kolaylaştıracak hükümler çıkarması Melville'nin tezini doğrulamamaktadır (Erdem, 2000: 23-24; Reşîdüddin Fazlullah, 2013: 242-243; 250-253; Özgüdenli, 2009: 87-103; Şahin, 2015: 204; Şahin, 2016: 114; Uyar, 2012: 22; Yuvalı, 2017: 243-255, 268).

Müslüman olan Gazan Han, başlattığı reformlarla Moğolların hayatına önemli bir dokunuş gerçekleştirdi. O, idari, siyasi, eğitim, askeri, hukuki, ekonomik, tarım ve şehircilik alanlarında birçok uygulama başlattı. Moğolları medeniyetleri yok eden konumdan medeniyetleri inşa eden konuma getirdi (Dayı, 2018: 99; Erdem, 2000: 23-24; Reşîdüddin Fazlullah, 2013: 242-243; Köprülü, 1984: 62-63; Özgüdenli, 2009: 59, 82-83, 189-195; Spuler, 1957: 103; Şahin, 2015: 208-209; Togan, 1981: 119, 229, 260-261; Yuvalı, 2017: 241-247, 262-267). Gazan Han, ülkesinin eğitim seviyesini yükseltmek ve sınırları içinde Müslümanları birlik içinde yaşatmak amacıyla reform seferberliğini tabana yaydı (Özgüdenli, 2009: 307).

Gazan Han, 1298 yılında muhtemel kanser hastalığına yakalandı. Dağlama tedavisi ile iyileşen hastalığı 1303 yılında yenilendi ve durumu Kazvin'de kötüleşti. Gazan Han,

devlet ricalini ve Bulugân Hatun'u Kazvin'e çağırdı. Her birine vasiyette bulundu. Kendisinin rahatsızlığı ve çocuklarının küçük olması sebebiyle üvey kardeşi Olcaytu'yu ilhan olarak veliyaht tayin etti (Özgüdenli, 2009: 87; Yuvalı, 2017: 268) Bu kararları hem sözlü hem de yazılı kayıt altına aldırdı. Gazan Han, 17 Mayıs 1304 yılında ölümü üzerine yerine Olcaytu Han oldu (Özgüdenli, 2009: 361-366; Yuvalı, 2017: 269). Gazan Han'ın vasiyetlerini Olcaytu uygulamaya koydu. Kitabedeki *mülkü men fevâzil-i en'âm Gazan... Cemaleddin Hoca Yakut el-Gazânî* (Konyalı, 1960: 304; Mehmed Nusret, 1338: 33) ifadesi Gazan Han'ın Olcaytu'ya ve Hoca Yakut'a Erzurum ve Bayburt Yakutiye medreselerini yaptırmasını vasiyet ettiğini ve bu medreselerin yapımı ve hizmetlerinin devamı için vakıf yerleri tahsis ettiğini ortaya koymaktadır.

B. Olcaytu / Muhammet Han

Erzurum ve Bayburt'ta Yakutiye medreselerinin yapımına Olcaytu'nun hanlığı (1304-1316) zamanında onun izniyle 1304'te başlandığı ve 1310 tarihinde tamamlandığı anlaşılmaktadır. Olcaytu, Argun'un oğlu olup Nesturi Hıristiyan olan Uruk (Orgo) Hatun'dan 24 Mart 1282 yılında dünyaya geldi. Moğol ananelerinin verdiği imtiyaz ile annesinin dini üzerine vaftiz edildi (Alaaddin Ata Melik Cüveyni, 2013: 87) ve Nikola ismiyle Hıristiyan dini inançları üzerine yetiştirildi (Beyânî, 2015: 55; Kâşânî, 1992: 52; Togan, 1981: 262). Olcaytu, gençlik yıllarında Budizm'e ilgi duyduysa da eşinin ve ağabeyi Gazan Han'ın Müslüman olması ile İslam dinine girdi (Özgüdenli, 2009: 87). Olcaytu Han, Gazan'ın ölümü ve vasiyeti üzerine 30 Mayıs 1304'te İlhanlı hükümdarı oldu. Olcaytu Han'a 1305 yılında emirleri, Gıyâsüddin Hüdâbende Muhammed ismini de verdiler (Ayan, 2016: 26; Reşidüddin Fazlullah, 2013: 288-289; 302-305; Haykıran, 2016: 80-81; Özgüdenli, 2009: 365; Togan, 1981: 231; Yuvalı, 2017: 268-269).

Olcaytu, hanlığı zamanında Gazan'a verdiği sözleri tuttu ve onun projelerini ve reformlarını yapmaya ve yaşatmaya devam etti. Gazan'ın vasiyeti üzerine programa alınan ve bütçesi oluşturulan kalkınma ve eğitim faaliyetlerini sürdürdü (Özgüdenli, 2009: 365; Yuvalı, 2017: 270-271, 278). Bu kapsamda Gazan'ın vasiyeti olan Erzurum ve Bayburt'taki medreselerin yapım emrini verdiği kitabedeki ifadeden anlaşılmaktadır (Konyalı, 1960: 324; Mehmed Nusret, 1338: 33). Özgüdenli, Yakutiye Medresesi'nin *Olcaytu adına inşa ettirildiğini belirtmektedir* (2007: 346). Ancak kitabe ve kayıtlar Yakutiye Medresesi'nin Olcaytu Han tarafından ve onun adına değil, Gazan'ın vasiyeti üzerine Olcaytu Han zamanında yaptırıldığını ortaya koymaktadır.

C. Bulugân Hatun*

Erzurum'daki Yakutiye Medresesi'nin Taç Kapısı'nda bulunan kitabeye göre medresenin yapımında etkisi ve katkısı olanlardan biri de Bulugân Hatun'dur (Konyalı, 1960: 323-324; Mehmed Nusret, 1338: 324; Yurttaş ve Köşklü, 2017: 358). Yakutiye medreselerinin inşası ile ilgili araştırma sürecinde yakın ya da aynı dönem kaynaklarında

*Bulugân Hatun ile ilgili araştırma süreci içinde öneri ve eleştiriyile araştırmanın olgunlaşmasına katkıda bulunan Dr. Öğretim Üyesi Yasemin Aktaş'a, Dr. Öğretim Üyesi Özkan Dayı'ya, Dr. Öğretim Üyesi Ferdi Güzel'e, Dr. Öğretim Üyesi Esat Aktaş'a ve Araştırma Görevlisi Kurban Durmuşoğlu'na teşekkür ederim.

bazılarının iki Bulugân Hatun'dan (Nicola, 2017: 98, 99, 159-164) bazılarının ise üç Bulugân Hatun'dan bahsettikleri görüldü. Bu durum araştırmada yeni problem oluşturdu. Buna ilaveten kaynaklarda Bulugân Hatun'un adının Bulgan (Alaaddin Ata Melik Cüveyni, 2013: 33), Ilgân (Mehmed Nusret, 1338: 33), Bolgana, Bulugân, Balgan, Bolgan ve Bulugân şeklinde geçmesi bağışçının isminin ne olduğu ile ilgili başka bir problemi de gündeme getirdi (Doerfer, 1963: 215; Özgüdenli, 2009: 9; Spuler, 1957: 276; Sümer, 1999: 325; Ünal, 1993: 55).

Araştırmanın derinleştirilmesi üzerine Bulugân Hatun'un isminin kaynaklarda yer almasında temel sorunun Erzurum Yakutiye Medresesi Kitabesi'ndeki Arap harflerle yazılı olan بلغان خاتون yazısından kaynaklandığı düşünülmektedir. Zira bu yazıda sesli harflerin bulunmaması ismin birden fazla şekilde okunmasına sebep olduğunu ortaya koymaktadır. Bu okumalar içinde Moğolca'da *samur* anlamına gelen ve *bulugân* okunuşunun tercih edilmesi kelimenin İlhanlı terminolojisini yansıtmaya bakımdan daha anlamlı görünmektedir (Doerfer, 1963: 215; Sümer, 1999: 325).

İsim meselesi ile ilgili görüş ortaya konulduktan sonra üç Bulugân Hatun'dan hangisinin medreselerin yapımında etkili olduğu meselesi değerlendirilebilir. Uzak ve yakın dönem kaynaklarında *Büzürg* Bulugân Hatun olarak kaydedilen Bulugân Hatun, Abaka Han'ın dokuzuncu eşi olup Horasanlı ve Bayavut kabilesindedir. Daha önce ifade edildiği üzere Gazan'ı Abaka Han'ın izniyle yetiştiren hatundu (Benâkefî, 1378: 451; Beyânî, 2015: 41; Reşidü'd-din Fazlullah, 1373; Reşidüddin Fazlullah, 2013: 150, 195; Nicola, 2017: 136, 159; Özgüdenli, 2009: 57-61; Sümer, 1999: 325, 335-336).

Büzürg Bulugân Hatun, Abaka Han'ın 1 Nisan 1282'de ölümü sonrasında ilhan olan üvey oğlu Argun'la Moğol geleneklerine göre evlendi ve Gazan Han ile birlikte Horasan'da yaşayan Bulugân Hatun, 20 Nisan 1286'da Kür'de vefat etti (Beyânî, 2015: 31; Reşidü'd-din Fazlullah, 1373: 1215; Reşidüddin Fazlullah, 2013: 157, 196; Gregory Abû'l-Ferec, 1950: 610; Nicola, 2017: 98-99, 161-164, 159; Özgüdenli, 2009: 42-46; Spuler, 1957: 426; Sümer, 1999: 333-334). Bu bilgilerden hareketle Bulugân Hatun'un Horasanlı olması medresenin yapımında etkisi olduğunu düşündürse de ona *Büzürg* unvanının verilmesi, Budist inanca sahip olması ve medresenin yapımından yirmi dört sene önce vefat etmiş olması Bulugân Hatun'un kitabede zikredilen Bulugân Hatun olmadığını ortaya koymaktadır (Reşidüddin Fazlullah, 2013: 194; Nicola, 2017: 136, 161; Özgüdenli, 2009: 58).

Diğer iki Bulugân hatunun hem aynı dönemde yaşamış olmaları hem de ikisinin de Gazan'ın eşi olmaları medresenin inşasında etkili olan Bulugân Hatun'un tespitini daha da zorlaştırmaktadır. Bu iki hatunun birbirlerine karıştırılmasının en önemli sebebi Bulugân Hatunlara verilen *Horasanî* ve *Muazzama* unvanlarının dönemin kaynaklarında her zaman yazılmaması ve uzak dönem kaynaklarının istisna nüshalarında da birliğin sağlanamamış olmasından ortaya çıkmaktadır (Reşidü'd-din Fazlullah, 1373: 1215, 1374: 849; Reşidüddin Fazlullah, 2013: 150). Örneğin Muhammed Ruşen ve Mustafa Musevi'nin neşrettiği *Câmiu't – Tevârih* nüshasında Argun Han'ın eşi olarak Emir Tusuga'nın kızı Bulugân Hatun *Horasanî* gösterilirken (Reşidü'd-din Fazlullah 1373: 1215); Behmen Kerimi'nin neşrettiği *Câmiu't – Tevârih* 'te Emir Utiman'ın kızı ve Alcu

ile Olcay Kutluk'un annesi Bulugân Hatun *Muazzama* (Reşidü'd-din Fazlullah, 1373: 1249) gösterilmektedir (Reşidü'd-din Fazlullah, 1374: 849).

Bulugân hatunların izleri Reşidü'd-din'in eserinden takip edildiğinde Ekim 1295 tarihinde yaşanan olaylarda *Horasanlı* Bulugân Hatun ile *Muazzama* Bulugân Hatun'un karıştırılmasının sebebi net olarak anlaşılmaktadır. Burada, İlçiday Kuşçi'nin cezalandırılması sonucunda ona ait bütün eşyaların Horasanlı Bulugân'a verildiği ve bu tarihte Bulugân Hatun ile diğer hatunların Sungurluk'tan geldiği belirtilmektedir. Eserde ikinci Bulugân Hatun'dan bahsedilirken *muazzama* unvanının kullanılmaması, Horasanî ile karıştırılmasının sebebinin anlaşılır kılmaktadır.

Argun'un eşi olan ve Budizm'den İslam'a geçen Bulugân Hatun, Gazan Han ile 17 Ekim 1295 tarihinde nikâhlandı (Beyânî, 2015: 50; Reşidü'd-din Fazlullah, 1373: 1259-1261; Reşidüddin Fazlullah, 2013: 253; Kâşânî, 1992: 89-90; Sümer, 1999: 333-334). Burada görüldüğü üzere Utiman'ın kızı olan Bulugân Hatun'a sonradan *muazzama* unvanının verildiği anlaşılmaktadır (Reşidü'd-din Fazlullah, 1373: 1324; Reşidüddin Fazlullah, 2013: 304).

Kaşânî'nin eserinde hem Bulugân Hatun Horasanî hem de Bulugân Hatun Muazzama hakkında hayatları ve ölümleriyle ilgili paylaşımlarda bulunması, Yakutiye Medresesi'nin inşa edilmesine katkı sağlayan ve Horasanî unvanına sahip olan Bulugân Hatun'un kimliklerini ayırtmaktadır. Emir Tesuke'nin kızı Bulugân Hatun Horasanî iken Gazan Han'ın Bulugân Hatun'dan başkasını sevmedim dediği eşi, Utiman'ın kızı Bulugân Hatun Muazzama'dır (Özgüdenli, 2009: 110, 126, 256). O halde, Yakutiye Medresesi'nin inşasında etkisi olan Bulugân Hatun *Horasanî* Gazan'ın eşiydi ancak onun gözdesi değildi.

Bulugân Hatun Horasanî'nin Bağdat yakınlarında (Kâşânî, 1348: 82, 1992: 119) ve Erzurum'un doğusunda Horasan isimli bir şehirler kurması onun Gazan Han gibi hayırsever ve şehirleri mamur eden biri olduğuna işaret etmektedir. Buradan hareketle de Bulugân Hatun *Horasanî*'nin Erzurum ve Bayburt şehirlerine Yakutiye medreselerinin inşasında etkili olan şahsiyetlerden biri olduğunu ortaya koymaktadır (Kâşânî, 1348: 82, 1992: 111, 119; Mehmed Nusret, 1338: 26; Sümer, 1999: 333-334). Bulugân Hatun Horasanî, 25 Temmuz 1308 tarihinde vefat ettiği etmesi sebebiyle medresenin tamamlanmasına ömrü yetmediği anlaşılmaktadır (Kâşânî, 1348: 82, 1992: 119). Bulugân Hatun Muazzama 5 Ocak 1310 tarihinde Bağdat Köşkü'nde vefat etmiş ve Gazan Han'ın yanına defnedilmiştir (Kâşânî, 1992: 125). Onun Bulugân Hatun Horasanî'den daha uzun yaşamış olmasına rağmen medreselerin isimlendirilmesinde herhangi bir müdahalesinin olmadığı görülmektedir.

D. Hâce/Hoca Yakut

Gazan Han, ülkesinde başlattığı reform ve imar faaliyetlerini yürütmesi ve işleri takip etmesi için güvenilir, başarılı ve uzman kişileri/hâceleri/hocaları sorumlu olarak tayin etmekteydi (Köprülü, 1950: 22). Yakutiye Medresesi'ndeki kitabede geçen *gazanî* ifadesinden hareketle Yakut'un Gazan Han tarafından Bayburt ve Erzurum bölgesinin imarı için görevlendirmiş hâcelerden biri olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Gazan Han'ın

ölümünden sonra ilhan olan Olcaytu'nun da Gazan'ın vasiyetini yerine getirmek ve Bayburt ve Erzurum şehirlerinde yapılması planlanan medreselerin inşası için Gazan tarafından görevlendirilen Hoca Yakut'u ekibiyle birlikte bölgeye göndermiş olmalıdır. Hoca Yakut, bu şehirlerde Gazan Han'ın çalışma prensipleri doğrultusunda uzman ekibiyle medreseler için gerekli malzemeyi tespit edip bu malzemelerin fiyat araştırmasını yaptı. İşin yaklaşık maliyet hesabından sonra medreselerin inşasına 1304'te başladı (Ahmet Eflâkî, 1973: 250; Akçay, 1965: 146-152; Beygu, 1936: 152; Konyalı, 1960: 320; Mehmed Nusret, 1338: 33, 92; Özger, 2008: 394 Özgüdenli, 2009: 302-307, 412-413; Yuvalı, 2017: 268). Medreselerin 1310 yılında yapımı tamamlandı. Hoca Yakut, Bayburt Yakutiye Medresesi'ne o günün geleneğine göre bir de kendisi için türbe yaptırmış olmalıdır (BOA, C.MF: 151/7545; VGMA, H.D., 1079: 119). Nitekim Mevlâna İbrahim Efendi'nin 7 Şubat 1695 tarihli arzında Bayburt Yakutiye Medresesi Türbesi'nde Hoca Yakut'un medfun olduğunu belirtmesi bunu göstermektedir (BOA, C.EV.: 160/7962). O halde Hoca Yakut'un türbesi bugünkü Bayburt Yakutiye Camii çevresinde olmalıdır (BOA, İE.EV: 60/6600).

Sonuç olarak gerek kitabede ve gerekse Osmanlı arşiv kayıtlarının hiçbirinde Hoca Yakut'un banisi olarak kaydedilmemesi, Yakutiye medreselerinin onun tarafından yaptırılmadığını ortaya koymaktadır (BOA, Ev.d. No: 10881, 11045, 11991,12112, 12115, 12239, 12262, 13192, 13812, 15416; 16878, 17737, 17769, 18227, 18140, 38983; VGMA, H.D., 539, 1058, 1067, 1077, 1079, 1080, 1097, 1098, 1140, 1144).

VIII. Şehrin Seçimi ve Sünnî-Şîî Mücadelesinde Medreselerin Stratejik Önemi

Erzurum ve Bayburt şehirlerine Yakutiye Medreselerinin yapılmasının birden fazla sebebi mutlaka vardır. Burada üç ihtimal üzerinden hareket edilerek seçim sebebi açıklanmaya çalışılacaktır. Bunlardan ilki Gazan'ın çocukluk hatıralarına bağlanabilir. Gazan Han, çocukluk yıllarını dedesi Abaka Han ve Bulugân Hatun'un yanında geçirmişti. Bulugân Hatun'dan ve dedesi Abaka Han'dan çocukluk yıllarında pek çok kahramanlık hikâyesi dinlemiş olmalıdır. Bu hikâyelerden biri de dedesinin Anadolu üzerine yaptığı *İntikam Seferi* olmalıdır. Dedesi Abaka Han bu sefer dönüşünde yanında bulunan 400.000 esirle birlikte Bayburt'a geldiğinde onun huzuruna çıkmak için ısrarcı olan Bayburtlu bir ihtiyardan bahsedilir. Bu ihtiyar cesur yüreklilikle Abaka Han'ın huzuruna çıkarak onun yaptıklarını eleştirmiş ve düşmanı Memlûklü Sultanının, onun kadar kendi yurduna zulüm etmediğini söylemiştir. Bu diyalog çocuk yaşta olan Gazan'ı etkilemiş olmalıdır. Nitekim dedesi Abaka Han'ı da bu sözler etkilemiş olmalıdır ki yanındaki 400.000 esiri bu diyalogdan sonra serbest bırakmıştır (Aktaş, 2019: 15; Turan, 1971: 551-552). Bu cesur insanların yaşadığı Bayburt ve Erzurum gençlerin yetişmesi için Gazan Han'ın medrese inşa ettiği ileri sürülebilir.

Gazan Han'ın Erzurum ve Bayburt'a medrese yaptırmasının diğer sebeplerini bölgenin stratejik konumu ile Sünnî-Şîî çekişmeleri oluşturduğu ifade edilebilir. O dönemde İslam'ı doğru kaynaktan öğrenmesi için toplumun medreselere oldukça fazla ihtiyacı vardı. Bu amaçla da eğitim kurumlarının yapımına hız verildi. Sünnî ve Şîî bölgesinin birbirlerine en çok yaklaştığı yerlerde bu durum daha da kritikti.

Sunnî-Şîî çekişmeleri sonucunda Olcaytu Han, Şiîler tarafından ikna edilerek 1309 yılında mezhebini değiştirdi. Bu olay, Sünnîlerin sadece siyasetteki ağırlığını ortadan kaldırmadı, aynı zamanda Sünnî toplumun inanç değerleriyle ilgili birçok uygulamanın değişmesine de sebep oldu. Şîî inanç öğretilerinin resmi olarak uygulamaya konduğu 709/1310 yılından itibaren İran bölgesindeki camilerde okunan ezanlara *Hayye alâ Hayri'l-Amel* ibaresi eklendi. Ayrıca bütün ülkede hutbelerde Hz. Ebubekir, Hz. Osman ve Hz. Ömer isimleri çıkarılarak yalnızca Hz. Ali, Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin ve on iki imamın isimlerinin okunmasına geçildi (Kâşânî, 1992: 135-136). Bu uygulamalar, Şîî inanca sahip topluluklarda sevinçle karşılanırken Sünnîler arasında küskünlüklere ve öfkeye sebep oldu. Nitekim Olcaytu'nun Anadolu valisi Timurtaş Paşa aracılığıyla mezhep değişikliği uygulamalarından rahatsız olan Anadolu'daki halk ve dini görevliler camilerden uzaklaştı (Turan, 1958: 59-60).

Mevlevî postnişini ve Mevlânâ'nın oğlu olan Sultan Veled, Olcaytu'nun Şîî inancı kabul ederek Râfizî olduğunu, hutbenin yapısında değişiklikler yaparak üç halifenin isimlerini kaldırdığını, sahabeye hakaret ettiğini, Ebu Bekir ve Ömer'in kabirlerini sökmek için adam gönderdiğini öğrendiğinde duyduklarından hayli rahatsız oldu. Bu konuda Ulu Arif Çelebi'yi (ö.719/1319) Olcaytu'ya nasihat etmesi, onu Şiîlerin ve Râfizîlerin mezhebinden men etmesi için Sultaniye'ye göndermeye karar verdi. Vefât ederken de: *Arif, Hârbende Han'ı ihmâl etme!* diye de uyarıda bulundu. Arif Çelebi'nin Erzurum ve Bayburt bölgesine gelmesi ve Bayburt'ta Ahmet Zencanî'yi ziyaret etmesi bu problemin ortadan kaldırılması için atılmış adımdı.

Arif Çelebi'nin Ahmed Zencanî'yi ziyaret için Bayburt'a geldiğini haber alan Hoca Yakut, hemen onun yanına hoş geldin ziyaretine gitti (Ahmet Eflâkî, 1973: 265; Şahin, 2012: 123-124). Buna göre Şîa'nın bu kadar etkin bir güç kazandığı dönemde Hoca Yakut'un Ahi Ahmet Zencânî ve Arif Çelebi ile iletişime geçmesi, onları sarayında misafir etmesi ve muhabbet beslemesi onun Sünnî tarafın öğretilerini benimsediğini ortaya koymaktadır. Bu etki, yapımına nezaret ettiği ve kurumsal oluşumunda aktif rol aldığı medreselerin 1310 yılından itibaren Sünnî ekol üzerine eğitim verdiğine ve toplumu da bu yönde yetiştirme gayretinde olduğuna işaret etmektedir.

İlhanlı hükümdarı Olcaytu Han'dan sonra da bölgede Sünnî ve Şîî çekişmeleri ve siyasi mücadeleler Osmanlı döneminde de devam etti. Bu sebeple bölgede topluma dini eğitim verecek bireyleri yetiştiren kurumların önemi hep üst düzeyde oldu. Bu çatışmalar içinde Şehzade Selim'in Trabzon'da iken Şiîlere karşı başlattığı mücadele, Sultanlığı döneminde de devam etti. Selim'in 1514'te kazandığı Çaldıran Savaşı sonrası Anadolu'da Şîî baskısı azaldı. Süreçte Bayburt ve Erzurum Osmanlı topraklarına katıldı. Böylece Erzurum ve Bayburt'taki Yakutiye medreseleri de Osmanlı eğitim kurumları arasında yerlerini aldı (Bilgili, 2017: 923-925; Gül, 2009: 27-31; Hoca Saadeddin, 1862: 252; İnbaşı, 2007: 90; Küçük, 1995: 322; Miroğlu, 1975: 14, 129; Osman (Bayburtlu), 1961: 20-21; Sümer, 1992: 20, 66-67; Tekindağ, 1967: 58-59; Yinanç, 1948: 345-352).

IX. Erzurum ve Bayburt Yakutiye Medreselerinin Birbiriyle İlişki Düzeyleri

Bayburt ve Erzurum'daki Yakutiye medreseleri İlhanlı Dönemi'nde buk'a- etrafına göre ihtişamlı yapı (İpşirli, 1992: 386-387)- medrese statüsüne sahip eğitim kurumuydu. Osmanlı tarafından Erzurum ve Bayburt'un ilhak edilmesinden sonra da medreselerin buk'a statüsü devam etti (BOA. *TT.d.* No.199: 6; *Ev.d.* 18227: 2a). Ancak buk'a ifadesi ihtişamın dışında Osmanlı döneminde medresede görev yapan müderrise günlük 20 akçeye kadar ücret verilen medrese statüsünü de göstermekteydi (Beyazıt 2019: 373-391).

Erzurum'daki Yakutiye Medresesi'nde eyvan içinde yer alan Mescidinin doğu ve batı duvarları üzerine sonradan yerleştirilmiş olan taş kitabelerde Yakutiye vakıflarına ait gelir kaynakları yazılıdır. Erzurum Yakutiye Medresesi üzerine araştırma yapan Konyalı (1960: 323-329), Yurttaş (2017: 363-365) ve Ünal (1993: 56-59) araştırmalarında bu kitabelerden hareket ederek vakfiyede yazılı olan yerlerin ve gelirlerin tamamının Erzurum Yakutiye Medresesi'ne ait olduğunu aktarmaktadırlar. Bu kapsamda eyvanın batı duvarındaki kitabede yazılı olan Pasin'e bağlı Hertenf (Otlukkayı) ve Kingfank (Taşkaynak); Erzurum kasabasına bağlı Süngnariç (Süngerîç) ve Terariç (Tebrizcik) yerleşim yerleri, Erzurum'daki han ve hamamın vakıf gelirleri ile doğu duvarında yazılı olan Bayburt'a bağlı Hart (Aydıntepe ilçesi), Kürzo (Yukarı Kirzi), Fika'i (Pika, Pükey, Pigeysi, Ballıkaya) Ermina (Çatalçeşme), Hınzaferek (Taşkesen), Havnus (Sarınmeşe) yerleşim yerleri ve gelirlerinin tamamının Erzurum Yakutiye Medresesi'ne ait olduğu kabul edilmektedir. Ancak Osmanlı arşiv kayıtları incelendiğinde bu bilgi doğrulanmamaktadır. Nitekim Bayburt Yakutiye Medresesi'nin 1540-1862 yılları arasındaki vakıf kayıtları değerlendirildiğinde doğu kitabesinde yer alan Hınzeverek, Hart, Kopuz, Everek, Danişmend, Pigeysi ve Çömürge köylerinin Bayburt Yakutiye Medresesinin vakıf gelirleri içinde yer aldığı tespit edilmektedir (BOA. *TT.d.* No.199. s. 60; *Ev.d.* 38983: 135; Miroğlu, 1975: 127-128). Buna ilaveten Erzurum Yakutiye Medresesi'nin 1540-1864 yılları arasında gelir kaynakları incelendiğinde de Hertev (Karpuzlu), Keyvank (Taşkaynak), Süngerîç (Adaçay), Tilarîç [nam-ı diğer Medrese-i Kendi], Pirlü, hamam ve kervansarayın da Erzurum Yakutiye Medresesi gelirleri arasında bulunduğu görülmektedir (BOA. *TT.d.* No.199: 6; *Ev.d.* 18227: 2a). Buradan hareketle Mescidin batı duvarındaki kitabede yer alan yerlerin Erzurum Yakutiye Medresesi'ne ait vakıf gelirleri olduğu, doğu duvarında yer alan kitabedeki yerlerin de Bayburt Yakutiye Medresesi'ne ait olduğu anlaşılmaktadır. Şunu da belirtmekte fayda vardır ki kitabede belirtilen hamam ve kervansaray sonraki dönemlerde gelir kalemleri arasında yer almamaktadır. Bu durum zaman içinde bazı vakıf gelirlerinin ortadan kalktığına işaret etmektedir. Sonuç itibarıyla Erzurum ile Bayburt Yakutiye Medresesinin gelir kaynaklarının yerleşim yerine göre ayrı ayrı vakfedildiği ve birbirlerinin bağımsız gelir kaynaklarına sahip oldukları ortaya çıkmaktadır (BOA, *İE.EV.*: 48/5355; *AE.SSLM.III.*: 40/2318; *C.MF.*: 35/1726; 44/2154; 151/7545; *C.EV.* 548/27680; *BEO.*: 3974/297984).

Bu iki medresenin yönetim, akademik ve diğer personel kadrolarının ayrı ayrı oluşturulduğu yine aynı biçimde tespit edilmektedir. Zira her iki medresenin ve vakfın işlerinin yürütülmesinden sorumlu mütevellilerinin bulunması bu duruma işaret etmektedir. Ancak Bayburt Yakutiye Medresesi'nde cabi ve nazırın bulunmaması, vakıf

gelirlerinin toplanması ve denetim hizmetlerinin yürütülmesi işinin ilk zamanlar Erzurum Yakutiye Medresesi'nde görevli olan cabi ve nazır tarafından gerçekleştirildiğini de düşündürmektedir (BOA. TTD. No.199: 6, 60). Erzurum Yakutiye Medresesi'nin gelirlerinden pay alanlar arasında müteveli, nazır, ferraş, müderris, muid, talebe, imam, müezzin bulunurken Bayburt Yakutiye Medresesi'nde yalnızca müderris, talebe ve müteveli kadrolarının bulunması Erzurum Yakutiye Medresesi'nin daha geniş çaplı bir eğitim kurumu olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca Erzurum'daki müderrisin günlük 20 akçe ücret alırken Bayburt'taki müderrisin 13 akçe ücret alması da müderris derecesi bakımından Erzurum Yakutiye Medresesinin daha üst konumda olduğunu göstermektedir (BOA. TT.d. No.199: 6; İE.EV: 39/4512; AE.SMHD.I: 104/7423; AE.SMST.III: 156/12347; C.MF.: 44/2154; Ev.d. 18227: 2a).

Bayburt'taki Yakutiye Medresesi'nin kapasitesinin zaman içinde arttırıldığı medreseye müteveli, cabi, nazır ve danışment (BOA. EV.d. 17737: 6; EV.d.12112: 23; VGMA, H.D. 539: 170; 1058: 164; 1080: 113; 1097: 85); yine teknik sınıfta hizmet veren tamirci (VGMA, H.D., 1077: 114.5; BOA. Ev.d. 13192: 3) ile güvenlikten sorumlu ve medresenin sabah kapısını açan ve sonrasında kapatan personel olan bevvab (VGMA, H.D., 1144: 161) ve temizlik ile aydınlatmadan sorumlu olan ferraş (VGMA, H.D., 1098: 282) kadrolarının ihdas edilmesinden anlaşılmaktadır. Ayrıca öğrencilerin ve personelin ibadetlerini gerçekleştirmesinde görevli bir imamın (BOA. Ev.d. 13812:19; (VGMA Ev.d. 259/23) bulunması, Bayburt Yakutiye Medresesi'nde bir mescidin olduğuna, türbedarlık kadrosunun (BOA, İE.EV.: 60/6600) bulunması ise burada türbenin bulunduğu işaret etmektedir.

Bütün bu kadrolar günümüzde mevcut olmayan Bayburt Yakutiye Medresesi'nin fiziki yapısı hakkında çıkarım yapma imkânı sunmaktadır. Zira yöneticiler için yönetim odası, öğrenci ve müderrisler için derslik ve hoca odaları, ibadet için mescit olması ve yine kapalı bir mekânın açılıp kapanması için bevvabın bulunması medresenin fiziksel yapısının habercileridir. Bununla birlikte daha önce de belirtildiği üzere Hoca Yakut'un medfun bulunması burada bir türbenin olduğunu ortaya koymaktadır (VGMA, EV.d. No: 2171: 132). O halde Bayburt Yakutiye Medresesi kapalı avlusu, taç kapısı, öğrenci odaları, eyvanları, kütüphanesi, mescidi ve türbesiyle Erzurum'daki Yakutiye Medresesi'nin küçük bir formu olduğu ifade edilebilir. 1913 yılına kadar hizmet veren Bayburt Yakutiye Medresesi ile ilgili bir resim veya plan ortaya çıkarsa işte o zaman bu kurumun gerçek yapısı hakkında kesin bilgiye sahip olunması mümkün olacaktır.

Erzurum ve Bayburt medreselerinin öğretim faaliyetleri daha Osmanlı Devleti dönemindeyken dönemin değişen koşulları sebebiyle sonlandırıldı. Erzurum Yakutiye Medresesi, kubbeli ve kâgir yapısıyla askeriyenin ambar ihtiyacını karşılamak üzere 23 Temmuz 1857'de Anadolu Ordusu'na kiralandı (BOA, A.İMKT.NZD.: 216/45; A.İMKT.MVL.: 89/40). 1995 yılında restore edilen medrese, günümüzde Türk İslâm Eserleri ve Etnografya Müzesi olarak kullanılmaktadır.

Bayburt Yakutiye Medresesi ise Erzurum Yakutiye Medresesi depo olurken ondan biraz daha avantajlı durumdaydı. Zira medresenin mescit bölümü 8 Kasım 1864'te camiye dönüştürüldü (BOA, A.İMKT.MHM.: 317/42). Ancak 1860'larda Ali Rıza'nın

yazdığı arzuhalde anlaşıldığına göre Bayburt'ta bulunan camiler, köprüler, mescitler, çeşmeler, mektepler ile karhane, hamam ve dükkân gibi vakıf eserlerin ülkenin çeşitli yerlerinde olduğu gibi sahipsiz bırakılmış, bu sebeple de bu kurumlar mütevellileri tarafından kötü yönetilmesine ve harap olmaya başlamıştı (*BOA*, A}MKT.MHM., 321/66). Bu sahipsizlik uzun süre devam etmiş olacak ki Bayburt Yakutiye Camii imamı ve mütevellisi olan Sinürlü Abdullah, medreseye ve camiye sahip çıkmamış, Cabi Hamza'nın girişimlerine rağmen mütevellinin kötü yönetimine müdahale edilmemişti. Bu sebeple de caminin mihrap kısmından 27 Eylül 1880 tarihinde başlayan yapısal bozulmalar otuz beş yıl sonra medresenin ve caminin yıktırılmasına sebep oldu (*VGMA*, *Ev.d.* No: 2171: 132; *BOA*. *Ev.d.* 17737: 6). Bu deformasyon sonucunda Yakutiye Medresesi ve Camii hakkında 1913 yılında yıkım kararı alındı. Yıkım sonrasında medresenin yerine cami yapımına başlandı ve caminin inşası 1915 yılında tamamlandı. Yakutiye Camii, günümüzde ayakta olup ibadethane ve yaygın eğitim kurumu olarak hizmet vermeye devam etmektedir.

X. Sonuç

Erzurum ve Bayburt Yakutiye medreseleri ile ilgili uzak dönem ve yakın dönem kaynakları incelendiğinde medreselerin banilerinin Gazan Han ile Bulugân Hatun olduğu ortaya çıkmaktadır. Medreseler, Gazan Han'ın bıraktığı vasiyet ve bütçe doğrultusunda Olcaytu Han'ın emriyle 1304 yılında yapımına Gazan'ın yanında hâce/hoca olarak görev yapan Yakut nezaretinde başlandı inşaa işlemlerinin 1310 yılında tamamlandığı sonucuna varıldı. Bununla birlikte Osmanlı arşiv kayıtlarının hiçbirinde Hoca Yakut'un banisi olarak kaydedilmemesi onun Yakutiye medreselerinin yapımına nezaret ettiği düşüncesini güçlendirmekte ve Çam'ın görüşünü de doğrulamaktadır.

Bu medreselerin yapımına katkıda bulunan Bulugân Hatun Horasanî'nin isminin Bulgan, Ilgân, Bolgana, Bulugân, Balgan ve Bolgan şeklinde birden fazla ortaya çıkmasında kitabedeki Arap harfleriyle yazılı ismin -بلغان خاتون- okuyuş farklılığından kaynaklandığı anlaşıldı. Moğolca samur anlamına gelen Bulugân isminin İlhanlı terminolojisine daha uygun olacağından hareketle bu ismin doğru sonucuna varıldı. Birliği sağlanması açısından bu ismin tercih edilmesi yararlı olduğu düşünülmektedir. Gazan'ın hayatında olan üç Bulugân Hatun'dan Yakutiye Medresesi kitabelerinde ismi zikredilen Bulugân Hatun'un 25 Temmuz 1308 tarihinde vefat eden Emir Tesuke'nin kızı Bulugân Hatun Horasanî olduğu görüldü.

Yakutiye medreselerinin Bayburt ve Erzurum'a yaptırılmasında Gazan'ın çocukluk yıllarında dedesi Abaka Han'dan dinlediği İntikam Seferi'ndeki Bayburtlunun gösterdiği cesaret, Gazan'ın reform faaliyetlerini yürütme arzusu ve Sunnî-Şîî çatışmasında toplumun eğitim seviyesini yükseltme isteğinin etkili olduğu çıkarımında bulunuldu.

Erzurum Yakutiye Medresesi ile Bayburt Yakutiye Medresesi'nin Osmanlı'ya intikalinden itibaren birbirinden bağımsız olarak hizmet verdiği tespit edildi. Erzurum Yakutiye Medresesi'nin yapısal formuna dair somut izler bulunmakta iken Bayburt Yakutiye Medresesi'ne dair ipuçlarından hareket edildi. Bu kapsamda Bayburt Yakutiye Medresesi'nin kapalı avlusu, taç kapısı, öğrenci odaları, eyvanları, kütüphanesi, mescidi

ve türbesiyle Erzurum'daki Yakutiye Medresesi formuyla benzeştiği, ancak ondan biraz daha küçük ölçekte inşa edildiği sonucuna varıldı. Bunun yanında Mevlâna İbrahim Efendi'nin 7 Şubat 1695'te verdiği bilgiden hareketle Hoca Yakut'un Bayburt Yakutiye Medresesi'nde bulunan türbede medfun olduğu tespit edildi. Ancak medrese ve türbe günümüzde ayakta olmaması sebebiyle türbenin tam yeri belirlenemedi.

Erzurum Yakutiye Medresesi'nin 1857 tarihinde Anadolu Ordusu'na askeri ambar olarak kiraya verilmesine kadar eğitim faaliyetlerini sürdürdüğü, Bayburt Yakutiye Medresesinin de 1913 yılında yıkım kararı alınana kadar eğitim-öğretim faaliyetlerini yürüttüğü görüldü.

Yakutiye medreseleri ile ilgili olarak yetkili makamlarca yapılabilecekler şunlar olabilir: Yakutiye medreselerinin arasındaki bağı göstermesi bakımından Bayburt Yakutiye Camii'ne ve Türk İslâm Eserleri ve Etnografya Müzesi'ne bu ilişkiyi gösteren açıklama metinleri konulabilir. Arşivde gelecekte açılacak fonlar arasında çıkan belgelerle Hoca Yakut'un kabri tespit edilebilirse aynı yerine, tespit edilemezse de temsili olarak caminin bahçesinin uygun bir yerine türbesi yapılabilir.

Kaynaklar

- Ahmet Eflâkî. (1973). *Ariflerin Menkabeleri* (C. 2). Ankara: Hürriyet Yay.
- (Akagün) Uslu, G. (1980). *Gümüştane ve Çevresinin Tarihi-Sanat Eserleri*. İstanbul: Yelken Matbaası.
- Akçay, İ. (1965). Yakutiye Medresesi. *Vakıflar Dergisi*, 6(6), 146-152.
- Akgündüz, H. (1989). *Osmanlı Medrese Sistemi*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Aktaş, Y. (2019). XI.-XV. Yüzyıllar Arasında Bayburt (Doğu ve Batı Kaynaklarındaki Nakillerine Göre). S. Çiğdem, M. Y. Taşkesenlioğlu ve E. Aktaş (Ed.), *İşgalden Kurtuluşunun 100. Yılında Bayburt* içinde (ss. 11-27). Bayburt: Bayburt Üniversitesi Yayınları.
- Alaaddin Ata Melik Cüveyni. (2013). *Tarih-i Cihan Güşa*. (M. Öztürk, Çev.) (C. 1-3). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Araz, Y. (2019). Literatür Analizi. M. Y. Ertaş (Ed.), *Tarih Bilimi ve Metodolojisi* içinde (ss. 388-392). İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Arslan, C. ve Çöteli, M. G. (2015). Anadolu—Türk Şehri Tarihinde Bayburt Kenti ve Anıtsal (Kamusal) Yapı Mirası. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6(6), 185-219.
- Aslanapa, O. (1989). *Türk Sanatı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ayan, E. (2016). İlhan Olcayto Devrine Ait İki Fermân. *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 22-40.

- Balcı, A. (2015). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İlkeler* (11. bs.). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Baltacı, C. (2005). *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri* (2. bs., C. 1). İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Baykara, T. (1997). *I. Gıyaseddin Keyhusrev (1164—1211) Gazi-Şehit*. Ankara: TTK Basımevi.
- Benâketî. (1378). *Ravzat üli'l-Elbâb fi Tevârih el-Ekâbir ve el-Ensâb (Târîh-i Benâketî)*. Tahran: Çâphâne-i Dâver-i Penâh.
- Beyânî, Ş. (2015). *Moğol Dönemi İran 'ında Kadın*. (M. Uyar, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Beyazıt, Y. (2019). Osmanlı Eğitim Sistemi İçerisinde Buk'a Medreselerinin Yeri. F. Aydın, M. Zengin, K. Cevherli ve Y. Kaymaz (Ed.), *Osmanlı Medreseleri: Eğitim Yönetim ve Finans içinde* (ss. 373-394). İstanbul: Mahya Yayıncılık.
- Beygu, A. Ş. (1936). *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri I*. İstanbul: Bozkurt Yayınevi.
- Bilgili, A. S. (2017). 16. Yüzyılda Erzurum Köyleri. M. Küçükogurlu, U. Akbulut ve N. Ürkmez (Ed.), *Osmanlı'ya Katılışının 500. İşgalden Kurtuluşunun 100. Yılında Erzurum, Türkiye, 12—13 Mart 2018 içinde* (ss. 923-939). Erzurum: Erzurum Teknik Üniversitesi.
- Bozkurt, N. (2003). Medrese. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi.
- Cahan, C. (2008). *Osmanlılardan Önce Anadolu*. (E. Üyepazarcı, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Carpini, P. (2019). *Moğol Tarihi ve Seyehatnâme*. (E. Ayan, Çev.). Trabzon: Derya Kitabevi.
- Creswell, J. W. (2012). *Educational Research: Planning, Conducting, and Evaluating Quantitative and Qualitative Research* (4th ed.). Boston: Pearson.
- Çam, N. (1988). Erzurum'daki Yakutiye Medresesi ile İlgili Bazı Mülâhazalar. *Vakıflar Dergisi*, 20(20), 289-311.
- Çelik, M. (2019). *Osmanlı Medreseleri ve Avrupa Üniversiteleri*. İstanbul.
- Çetin, C. (2013). *Ulak Yol Durak*. (M. Demirci, Ed.) (2. bs.). İstanbul: Hikmetevi Yayınları.
- Çiğdem S., Özkan, H. ve Yurttaş, H. (2020). *Tarihi ve Kültürel Varlıklarıyla Bayburt*. Bayburt: Bayburt Üniversitesi Yayınları.

- Darkot, B. (1948). Erzurum. *İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Mili Eğitim Basımevi.
- Darkot, B. (1979). Bayburd. *İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Dayı, Ö. (2018). Vezir Şemseddin Muhammed Cüveynî'nin İlhanlı Devletindeki Faaliyetleri (1263-1284). *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 1(1), 95-111.
- Demiralp, Y. (2006). Osmanlı Öncesi Anadolu Medreselerinde Örtü ve Erken Osmanlı Medreseleri ile Karşılaştırma. *Sanat Tarihi Dergisi*, XV(2), 30-48.
- Denkhalbant, A. (2013). Yâkutiye Medresesi ve Kümbeti. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi.
- Doerfer, G. (1963). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen* (C. I). Franz Steiner Verlags GMBH: Wiesbaden.
- Eğilmez: (2013). *Erzurum Kuruluşundan Osmanlı Fethine Kadar* (2. bs.). İstanbul: Erzurum Belediyesi Yayınları.
- Erdem, İ. (2000). Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılar'da Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın-Doğu'ya Etkileri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 20(31), 1-36.
- Erzurum Valiliği. (1316). *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye 1 Def'a*. Erzurum: Matbaa-i Âmire.
- Erzurum Valiliği. (1317). *Erzurum Vilâyet Salnâmesi 14 Def'a*. Erzurum Vilayeti Matbaası: Erzurum Valiliği.
- Fazlullah, Reşidü'd-din. (1373). *Câmiu't—Tevârih* (C. 1). Tahran: Neşr-i Elborz.
- Fazlullah, Reşidü'd-din. (1374). *Câmiu't—Tevârih*. Tahran: İntişârât-i İkbâl.
- Fazlullah, Reşidüddin. (2013). *Câmiu't—Tevârih (İlhanlılar Kısımı)*. (İ. Aka, M. Ersan ve A. H. Khelejani, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Gregory Abû'l-Ferec. (1950). *Abû'l Farac Tarihi*. (Ö. R. Doğrul, Çev.) (C. II). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Gül, A. (2009). Kelkit Kazasında İskân ve Demografik Yapı (1516–1642). *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 6(6), 25-58.
- Gündüz, M. (2013). Türk/Osmanlı Eğitim Tarihinin Klasik Devri. M. Gündüz (Ed.), *Osmanlı Eğitim Mirası* içinde (ss. 40-57). İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- Gürbüz, O. (2004). *Anadolu Selçukluları Döneminde Erzurum (1202-1318)*. Ankara: Aktif Yayınevi.
- Gürbüz: ve Şahin, F. (2016). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Felsefe-Yöntem-Analiz* (3. bs.). Ankara: Seçkin Yayınevi.

- Haykıran, K. R. (2016). *Moğollar Zamanında Yakın Doğu*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Hoca Saadeddin. (1862). *Tacü't-Tevarih* (C. 2). İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Honigmann, E. (1970). *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*. (F. Işıltan, Çev.). İstanbul: İstanbul Ün. Yayınları.
- İbn Bibi. (1996). *El-Evamirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*. (M. Öztürk, Çev.) (C. II). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İnbaşı, M. (2007). Bayburt Sancağı (1642 Tarihli Avarız Defterine Göre). *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi/Journal Of Graduate School Of Social Sciences*, 10(2), 88-117.
- İpşirli, M. (1992). Buk'a. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 6: 386-387). İstanbul: T.D.V. Yayınevi.
- İpşirli, M. (2003). Medrese. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi.
- Kâşânî, İ. M. (1348). *Tarihi Olcaytu*. Tehran: B.T.N.K.
- Kâşânî, İ. M. (1992). *Tarihi Olcaytu*. (D. Örs, Çev.). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Kayserili, A. (2014). *Erzurum Şehrinin Kültürel Coğrafyası (Maddi Kültür Öğelerine Göre)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Kılıç, Ü. (2005). *XVI. yüzyılda Erzurum Eyaleti'nde Vakıflar*. (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Kılıç, Ü. (2019). *Tapu-Tahrir Defterlerine Göre Erzurum Vakıfları*. Erzurum: Mim Yayınları.
- Konukçu, E. (1992). *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*. Ankara: Yükseköğretim Kurulu Matbaası.
- Konyalı, İ. H. (1960). *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*. İstanbul: Ercan Matbaası.
- Kökten, K. (1945). Kuzey-Doğu Anadolu Prehistoryasında Bayburt Çevresinin Yeri. *Dil Tarih Coğrafya Fakültesi*, 3(5), 465-505.
- Köprülü, M. F. (1950). MEB İslâm Ansiklopedisi 5-1. *Hâce*. İstanbul: Mili Eğitim Basımevi.
- Köprülü, M. F. (1984). *İslâm Medeniyeti Tarihi*. (Mehmet Fuad Köprülü, Çev.) (6. bs.). Ankara: Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

- Kuran, A. (1969). *Anadolu Medreseleri*. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi.
- Küçük, C. (1995). Erzurum. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi.
- Küçükuğurlu, M. (2020). *Erzurum Camileri Medreseleri ve Kütüphaneleri*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Marshall, R. (1996). *Doğudan Yükselen Güç Moğollar*. (F. Doruker, Çev.). İstanbul: Sabah Kitapları.
- Mehmed Nusret. (1338). *Tarihçe-i Erzurum*. İstanbul: Ali Şükrü Matbaası.
- Melville, C. P. (1990). Padshah-i Islam: The conversion of Sultan Mahmud Ghazan Khan. C. P. Melville (Ed.), *Pembroke Papers* içinde (ss. 159-177). Cambridge: Middle East Centre.
- Miroğlu, İ. (1975). *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*. İstanbul: Üçler Matbaası.
- Miroğlu, İ. (1992). Bayburt. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi.
- Nicola, B. D. (2017). *Women in Mongol Iran: The Khatuns, 1206-1335*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Osman (Bayburtlu). (1961). *Tevârih-i Cedîd-i Mir'ât-ı Cihan*. İstanbul: Küçükaydın Matbaası.
- Özaydın, A. (2009). Saltuklular. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Özdemir, H. A. (2011). *Moğol İstilâsı Cengiz ve Hülâgü Dönemleri*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Özey, R. (1994). Bayburt ve Çevresinin Coğrafi Özelliklerine Genel Bir Bakış. *Türk Tarihinde ve Kültüründe Bayburt Sempozyumu (23-25 Mayıs 1988)* içinde (ss. 437-489). Ankara: Bayburt'a Hizmet Vakfı Yayınları.
- Özger, Y. (2008). *XIX. Yüzyılda Bayburt: (Sosyo-Ekonomik İdari ve Demografik Yapı)*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Özgüdenli, O. G. (2007). Olcaytu Han. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yay.
- Özgüdenli, O. G. (2009). *Gazan Han ve Reformları (1295-1304) Moğol İnanında Gelenek ve Değişim*. Kaknüs Yayınları.

- Saib, A. (1304). *Coğrafya-yı Mufassal Memâlik-i Devleti-i Osmaniye*. İstanbul: Matbaa-i Ebuzziyâ.
- Sevinç, B. (2017). Saf Hakikat Arayışı Olarak Temhis. *Trabzon İlahiyat Dergisi*, 4(1), 7-42.
- Sevindi, C. (2018). Erzurum Ovası'nda 1947-2015 Yılları Arasında Arazi Kullanımındaki Değişmeler. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(Özel Sayı 3), 2855-2874.
- Spuler, B. (1957). *İran Moğolları: İran Moğolları: Siyaset, İdare ve Kültür, İlhanlılar Devri*. (C. Köprülü, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sümer, F. (1992). *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sümer, F. (1999). *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları* (C. I). İstanbul: Türkiye Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Şahin, H. (2012). Sebep ve Sonuçları Bakımından Olcaytu Sultan'ın Şiîliği. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, (12), 115-128.
- Şahin, H. (2015). Câmîu't-Tevârîh'e Göre Gâzân Hân'ın Müslümanlığı ve Bunun İlhanlı Toplumuna Yansımaları. *Bilgi*, (73), 207-230.
- Şahin, H. (2016). İlhanlıların Sosyo-Politik İlişkilerinde Dinî-Mezhebî Kabullerin Rolü. *Atatürk Üniversitesi İlahiyât Tetkikleri Dergisi*, 1(45), 109-138.
- Şaman Doğan, N. (2019). Anadolu Selçuklu Medreseleri ve Darüşşifalarında Türbe. *Belleten*, LXXXIII(297), 519-553.
- Şimşek, H. ve Yıldırım, A. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (Hasan Şimşek-Ali Yıldırım)* (9. bs.). Seçkin Yayıncılık.
- Taşçı, A. (1997). *Bayburt'ta Türk-İslam Devri Dini Mimari*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Tekindağ, Ş. (1967). Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi. *Tarih Dergisi/Turkish Journal of History*, 17(22), 49-78.
- Togan, A. Z. V. (1981). *Umumi Türk Tarihine Giriş* (C. 1-1). İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Tozlu: (2002). Trabzon-Erzurum-Tebriz Yolu (XIX. Yüzyılda Sosyal ve Ekonomik Bakımdan Bir İnceleme). *Türkler*. Ankara: Yeni Türkiye Yay.
- Turan, O. (1958). *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Turan, O. (1969). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu.
- Turan, O. (1971). *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu.
- Turan, O. (2013). *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*. İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Uyar, M. (2012). İlhanlı Hükümdarlarının İslâm'a Girmesinde Rol Alan Türk Sûfleri: İlhan Tegüder ve Gazan Han Devirleri. *Belleten*, LXXVI(275), 7-30.
- Ünal, R. H. (1993). *Erzurum Yakutiye Medresesi*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Yazıcı, H. (1995). Şehir Coğrafyası Açısından Bir İnceleme: Bayburt. *Türk Coğrafya Dergisi*, (30), 189-218.
- Yinanç, M. H. (1944). *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*. İstanbul: Bürhaneddin Matbaası.
- Yinanç, M. H. (1948). Erzurum. *İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Mili Eğitim Basımevi.
- Yurttaş, H. ve Köşklü, Z. (2017). Erzurum İli Vakfiyelerinde Taş Özetler. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (44), 355-379.
- Yuvalı, A. (2017). *İlhanlı Tarihi*. Bilge Kültür Sanat.

Arşiv Kaynakları

- T.C. Devlet Arşivleri Başkanlığı-Osmanlı Arşivi (BOA)
- Mühimme Kalemi Evrakı (A.}MKT.MHM.): 317/42.
- Meclis-i Vala Evrakı (A.}MKT.MVL.): 89/40.
- Nezaret ve Devair Evrakı (A.}MKT.NZD.): 216/45.
- Ali Emiri (AE.) SMHD.I: 104/7423; SMST.III: 156/12347; AE.SSLM.III: 40/2318.
- Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO): 3974/297984.
- Cevdet Maarif (C.MF.): 44/2154; 151/7545; 35/1726; 151/7545.
- Cevdet Evkaf (C.EV.): 160/7962; 548/27680.
- Evkaf Defteri (Ev.d.) No: 10881, 11045, 11991,12112, 12115, 12239, 12262, 13192, 13812, 15416; 16878, 17737, 17769, 18227, 18140, 38983.
- İbnü'l-Emin Evkaf (İE.EV): 60/6600; İE.EV: 39/4512; 48/5355.
- Maliyeden Müdevver Defter (MAD.d.) No: 5152.
- Tapu Tahrir Defteri (TT.d.) No.199.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

Hurufât Defteri (*H.D.*), 539, 1058, 1067, 1077, 1079, 1080, 1097, 1098, 1140, 1144.

Anadolu Tafsili Evkaf Defteri (Ev.d.) 241\89; 241\154; 259\23; 2171\132; 260\30.

00259\00033.